

K čemu by mohla být dobrá filosofie (na VŠE)

Danica Slouková

1. Má filosofie svůj „aplikovaný obor“?

Steven Weinberg uvažuje ve svém „Snění o finální teorii“¹⁾ o „nepochopitelné efektivitě“ matematiky a o „stejně záhadném jevu: o překvapující neefektivnosti filosofie“. Weinberg je profesorem fyziky a astronomie a o „neefektivnosti filosofie“ hovoří ve vztahu k bádání na poli těchto přírodovědných disciplin. Je zřejmé, že mu jde především o metodologickou roli filosofie vůči fyzice, jako jedné z nejbouřlivěji se vyvíjejících disciplin přírodní vědy v tomto století.

Přiznává, že fyzikové pracují tak, že si předem utvoří „určité schema“. „Bez určitých předem přijatých pravd by se (člověk - doplnila D.S.) nedostal vůbec nikam,“²⁾ říká Weinberg a pokračuje: „Problém je prostě v tom, že filosofické principy nám obecně neposkytovaly ty správné pravdy ...nedokážeme spatřit pravou cestu z výšin filosofie“.

Od filosofie se tedy očekávalo, že poskytne pro daný obor vědeckého bádání vodítko a „správné pravdy“ tak, aby bylo skrze ně možno spatřit „pravou cestu“.

Takový postoj je příznačný i pro širokou laickou veřejnost, která „nechápe, oč ve filosofii běží“, a už vůbec „nechápe, k čemu nebo jak by to bylo využitelné,“ neboli „jaký efekt by to mohlo přinést“. A jak jsme viděli, a jak jistě všichni cítíme, platí tento názor i pro velkou část odborné veřejnosti. Laik (a též „nefilosof“) si většinou klade svou otázku po efektivnosti, a od filosofie očekává, (nebo spíše již neočekává), že by mohla (či měla) poskytnout nástroj. Staví se k ní do instrumentálního a pragmatického vztahu. Většinou je zklamán, neboť bez důkladného a obtížného studia a/ zpravidla neporozumí tomu „oč tu běží“ a b/ pokud alespoň něčemu porozumí, stále pociťuje, že mu chybí informace, „jak s tím, co pochopil, naložit“ ke svému prospěchu. Tento laický a („nefilosofický“) postoj je spjat s určitou předpojatostí k filosofii. „Nepředpojatí“ resp. „jinak předpojatí“ dobře chápou nebo se snaží chápat, „oč ve filosofii běží“ a dovedou si odpovědět na

1) Steven Weinberg: Snění o finální teorii, Hynek, Praha 1996

2) Tamtéž str. 141

otázku „k čemu je to dobré“. Nebo alespoň intuitivně cítí, že je filosofie nějakým způsobem obohacuje, že má svůj smysl, a tedy i „užitek“.

Vztah k filosofii vzniká již v mládí, kdy se s ní člověk seznamuje jsa obklopen nejednoduššími jinými obory, jejichž myšlenkovou složitost má většinou možnost konfrontovat s praktickými výsledky. Tyto obory, nějakým způsobem založené na vědeckém základě (ve smyslu novověké vědy) se v převážné míře promítají přes svou technologickou a technickou stránku do produkce, mající určitý užitek jako produkce spotřební (resp. výrobní). Obdobně se i od tzv. humanitních věd očekává, že jejich výsledek je možno chápat jako určitý produkt, jenž přináší užitek, alespoň ve svém oboru, který má vždy také nějakou svou praxi. Např. politologie a sociologie jsou vnímány jako disciplíny, které „přinášejí užitek“ pro orientaci, chování a jednání v politice či v mikropolitických vztazích osobní „kariéry“, psychologie a medicína (resp. ta její část chápána jako humanitní) se obrací ke „klientovi“, či „pacientovi“, právo má svou „právní praxi“, historie či estetika přináší znalosti a vědomosti nutné pro uplatnění v daném aplikovaném oboru (a tyto obory jsou dostatečně sofistikované a tedy „široké“.) Připomínat ekonomickou praxi, kterou jsou konec konců prostoupeny veškeré obory života společnosti, se zdá být téměř zbytečné.

Jak je to ale s filosofií? Samozřejmě lze říci, že přináší „znalosti a vědomosti“ nutné pro uplatnění v oboru. Avšak svůj aplikovaný obor tato disciplína zdá se nemá. Místo toho se od ní očekává jakási „univerzální aplikovatelnost“, podobně jako od matematiky. K takové univerzální aplikovatelnosti tenduje etika a logika. Dá se říci, že tyto disciplíny se od filosofie oddělují právě proto, že byť zprostředkovaně, přesto nacházejí své „aplikace“.

Od filosofie se často očekává v tomto smyslu jakási „aplikovaná epistemologie či metodologie“. Avšak, jak víme, z této nejobecnější „filosofické“ metodologie je „aplikovatelná“ a to ještě s výhradou, metodologie utvářející se především prostředky logiky (která, jak jsme si již řekli, své „aplikace“ nalezla) a určité logické modely vědeckých teorií či programů, které jsou tvořeny vždy až následně. K metodologické roli „vlastní“ filosofie se ještě postupně dostaneme.

Zde je také jádro toho, co přední teoretický fyzik na filosofii kritizuje. „Všichni fyzikové potřebují určitý rámec, ve kterém uvažují, chtějí-li pokročit vpřed, a mechanický pohled na svět byl docela dobrým rámcem. Jedinou jeho vadou bylo, že se trochu přežil.“¹⁾ „Ve vědě, stejně jako v politice nebo ekonomii, představují heroické myšlenky, které se přežily, velké nebezpečí.“²⁾

„Descartova 'mechanistická filosofie' měla veliký vliv na Newtona ne proto, že byla správná..., ale protože byla příkladem mechanistické teorie, která se pokoušela smysluplně vysvětlit svět“ (podtrhla D.S.).³⁾

1) Tamtéž str. 144

2) Tamtéž str. 144

3) Tamtéž str. 143

Podle Weinberga to bylo v dějinách filosofie tak, že ve šťastných chvílích, kdy se sešla filosofie s fyzikou, kdy současně mohla inspirovat jedna druhou navzájem, se zrodily „heroické myšlenky“ a vyrostli geniové, kteří jak fyziku, tak filosofii, pozvedli o hodný kus výš. Po tomto „šťastném“ a „geniálním“ vzájemném inspirování však opět každý obor šel svou cestou v rozvíjení, sofistickování, ale také petrifikaci toho byvšího „heroického“, co mezi nimi kdysi proběhlo. V těchto obdobích, dá se říci, že „vzájemná inspirace“ vážla a přes veškeré i dobře míněné snahy si přírodní vědy svými vlastními objevy formulovaly své vlastní principy a vytvářely svou vlastní metodologii, nezávislou na petrifikované podobě filosofie a z ní vyplývajících metodologických implikací. Takové období trvalo do té doby, než se objevila další „šťastná chvíle souznění“, kdy došlo ke zvratu jak ve fyzice, tak ve filosofii. Např. v počátku 20. století pozitivismus, analytická filosofie a pokroky moderní fyziky, u nichž Weinberg přiznává, že některé (např. u Einsteina v první fázi) byly analytickou filosofií a pozitivismem inspirovány. Jakmile však došlo k petrifikaci a sofistickaci pozitivismu uvnitř vlastního filosofického systému, byl orientovaného na „přísnou vědu“ jako celek, fyzika si razí vlastní cestu, logika objevů přináší formulace nových principů a vytváří novou vlastní metodologii či epistemologii. V té době již Einstein prohlásí: „Možná, že jsem se této filosofie ve své práci dříve přidržoval, ale stejně je to nemysl.“¹⁾

Fyzika a filosofie mají odlišné pole působnosti, odlišný předmět zkoumání, přestože se často mnozí snaží veřejnosti vnutit názor, že jde o tentýž svět, společný svět (vesmír, hmotu, prostor atd.) a jedna z těchto disciplín je tudíž „nadbytečná“, zvláště, když je „nevědecká“. Toto je také jeden z předsudků, který je často upevňován ve „veřejném mínění“ a často mu bohužel nahrávají i někteří filosofové sami, když se snaží od fyziků „opisovat“, např. při různých ontologických definicích hmoty.

Hovořili jsme o tom, že základní předsudečný názor se utváří, možná i dotváří, v mládí. Je však třeba doplnit, že tyto před-sudky, jakožto ideové dominanty osobnosti, nejhrouběji vrostlé do samé integrity rozvíjející se osobnosti, jsou formovány celým systémem náplně školní výuky již od prvních stupňů.

Škola dětem zpřístupňuje systém novověké vědy a to zcela systematickým způsobem. A nejen to, v raném období se nejzákladnější principy tohoto systému vtiskují nikoliv na základě racionálních úvah, ale již jako hotové danosti za silného psychologického působení celé dané kultury. Toto „magické“ působení kultury není omezeno jen na školu, ale týká se všech aspektů života „nehotové lidské bytosti“²⁾, týká se celkové orientace kultury, či společnosti, ve které dítě vyrůstá, týká se celkové „ideologie“ společenské i „osobní“. Týká se toho, co jsme dnes zvyklí nazývat v mnoha dílčích oborech také „filosofií“ (např. filosofie marketingu, filosofie firmy, filosofie projektu atd.), a co má předobraz ve „filosofii“ našich vlastních zájmů a oborů, které si sami jako jedinci formujeme („moje filosofie je...

1) Tamtéž str. 152

2) William Saroyan: O neumírání, Aurora, Praha 1996

prolézt školou za každou cenu s co nejmenší námahou ...vydělávat co nejvíce peněz, ať je to legální či nelegální, čestné či nečestné atd.“). Tato „filosofie“ v uvozovkách má ve svém základu onu „efektivnost“, o které jsme mluvili výše, má zde také různě pojatou „racionalitu“ - to jest víru v to, že naše kroky musí být a jsou racionální, tj. rozumné, tj. pro většinu lidí na základě kritérií efektu, či účinku vysvětlitelné, obhajitelné. Vše ostatní se nám může zdát neefektivní a neproduktivní. Neproduktivní a neefektivní se proto může stát dodržování morálních zásad, ale i dodržování právních norem. Neproduktivní a neefektivní může být také zabývání se úvahami, za nimiž hmatatelný a bezprostřední účinek necítíme, a který jim touto kulturní/společenskou „filosofií“ není přiznán.

Tuto „filosofii“ jsme dali do uvozovek. Není tou filosofií, která se v dějinách lidstva vyprofilovala jako klasický obor myšlení a argumentace. Pro „filosofii“ v uvozovkách nám zatím chybí etymologické odlišení. „Filosofie“ v uvozovkách je mnohem spíše „ideologií“ daného oboru, společnosti či jedince. A to „ideologií“, která tomuto oboru, společnosti či jedinci poskytuje ono tolik potřebné jádro metodologicky využitelné pro vlastní praxi. „Filosofie“ v uvozovkách touto svou rolí vytlačuje „nezajímavou, spekulativní, odtaziťou a nezužitkovatelnou“ klasickou filosofii.

Vraťme se však ke „konkurenčnímu“ zájmu filosofie a fyziky o vlastní předmět jejich zájmu, tj. o „svět“. Vždyť fyzika dnes aspiruje na vytvoření teorie „všeho“¹⁾, teorie, „která sjednotí všechny zákony přírody v jediném výroku, jímž se odhalí nevyhnutelnost všeho, co bylo, je a co se má stát ve fyzikálním světě (podtrhla D.S.)“²⁾. Má jít o „jediný všeobsáhlý obraz všech zákonů přírody (podtrhla D.S.) z něhož musí neúprosnou logikou vyplynout nevyhnutelnost všech pozorovaných věcí“³⁾ a dále: „Znamená to opravdu všechno? Shakespearova díla, Tádž Mahal, Monu Lisu? Ne, neznamená... Na tento zásadní rozdíl mezi zvláštním a obecným bychom v našem přístupu ke studiu přírody měli brát ohled. Neboť bychom rádi věděli, zda existují skutečnosti, které nemohou být vtěsnány do matematicky určeného světa vědy. A vidíme, že existují, a budeme se snažit vysvětlit, jak je odlišit od kodifikovatelných a předvídatelných složek vědeckého světa, (podtrhla D.S) jež zabydlují každou teorii všeho“, uvádí své úvahy John D. Barrow.⁴⁾

Citujeme zde tyto úvodní řádky Barrowovy „Teorie všeho“, neboť jsou velmi příznačné tím, že nám ukazují nejrozšířenější názor či pohled na „svět“ nejenom mezi vědci, ale i v široké laické veřejnosti. Ukazují nám, že „svět“ fyziků je ztotožňován s „přírodou“, se „světem všech pozorovaných věcí“, že jde o „matematicky určený svět vědy“ a také o svět „kodifikovatelný a předvídatelný“. Oproti tomuto „světu“ je připouštěn již jen „svět“ „Shakespearova, Tádž Mahalu a Mony Lisu“, což je „svět“ nepředvídatelný, matematicky neurčitelný, svět zvláštních entit oproti obecným, svět, který nevchází do obrazu světa pozorovaných věcí, svět,

1) John D. Barrow: Teorie všeho, Mladá fronta Praha 1996

2) Tamtéž str.7

3) Tamtéž str. 9

4) Tamtéž str.10

v němž zřejmě nepanují žádné zákony, v němž nelze vysledovat logická vyplývání, a který je světem nevědeckým. Nevědecký svět je svět „zvláštního“, svět „bez zákonů“ a proto také vědě nepřístupný. „Vědecký“, tj. fyzikální a „nevědecký“ svět tvoří v tomto podání jakýsi „svět celkem“. Fyzikální „vše“ a zvláštní (individuální) nevědecké „vše“ je dohromady „vše celkem“.

Filosofie by tedy podle toho mohla být buď vědou, a to přírodní, lépe řečeno fyzikální vědou s matematickým aparátem, přísnou logickou strukturou a zákony opřenými o „pozorovatelné věci“, nebo není vědou, ale pak se týká „zvláštního“ a netýká se „obecného“, natož „nejobecnějšího“. Není divu, že v široké laické veřejnosti vystupuje pak často jako „výplod metafyzických spekulací“, bez významu pro „skutečný svět“.

A nyní pohled filosofův: „Všechno, pokud existuje, je ve světě jakožto veškerenstvu“¹⁾, a dále: „...jestliže někdo svět pojme ryze fyzikálně a jiný spirituálně a jiný ho nepojme nijak takto... potom zajisté jde o svéprávné, navzájem nepřevoditelné, autentické 'světy'. Prosazovat jeden proti druhému je ideologickým diktátem ...Často však stojí různé pojetí proti sobě.“²⁾ „Ne že by svět nakonec nebyl ve skutečnosti celkem, avšak právě že ve skutečnosti, to jest ve skutečích účastnících, v oné otevřenosti novému (podtrhla D.S.)...“³⁾

„...filosofie jedná hlavně o kategoriích, tj. nejvyšších pojmech a problémech, jež se k nim pojí, ...její úlohou (výsledné fáze filosofické metody - pozn. D.S.) je podat hypotézy o tom, jaký je svět, který neznáme, který nespadá do oboru jakékoliv zkušenosti.“⁴⁾

„Ale filosofie je přece směřování k poznání co nejplnějšimu; a jaký je toho cíl a smysl? Vědění je jistá hodnota; proč?.. Ani tato otázka nevede z hranic filosofie ven. Je to prostě hlavní otázka metafyziky poznání... Neboť celá filosofická metoda ...není nic jiného než hledání a nalézání toho věčného a neměnného i v nejokamžitějším a nejprchavějším.“⁵⁾ A konečně: „Není-li filosofie vědou, není ale v žádném případě ani uměním; a to proto, že filosofie se na rozdíl od umění, pokouší odpovídat na otázky; pokouší se předkládat důvody a argumenty a činit zadost rozumu (podtrhla D.S.) ...To, že filosofie existuje ...je dáno ...na druhé straně faktem, že si (lidé - pozn.D.S.) nepřestávají klást i otázky, na které nedokáže odpovědět věda.“⁶⁾ Podle filosofů tedy filosofie není přírodní vědou, natož fyzikální, prostoupenou matematikou a přesným logickým vyplýváním. Avšak je oborem s propracovanou logickou argumentací, netýká se jen „zvláštního“, ale

1) Radim Palouš: Totalismus a holismus, Universita Karlova - vydavatelství Karolinum, Praha 1997 str.24

2) Tamtéž str. 32

3) Tamtéž str.40

4) Jan Patočka: Péče o duši I., Oikumené, Praha 1996 str. 17

5) Tamtéž str. 19 - 20

6) Jaroslav Peregrin: Wheelerova dekonstrukce filosofických hradeb, Filosofický časopis č.6/1996, str. 964

naopak „hledá a nalézá věčné a neměnné i v nejokamžitějším a nejprchavějším“, tedy i v „pozorovatelném“, vyjadřuje se v nejvyšších, tj. nejobecnějších pojmech o nejvyšších (nejobecnějších) problémech, a její „vše“ se týká „světa jakožto veškerenstva“. Prosazování jednoho parciálního „světa“ proti jinému parciálnímu světu však chápe jako ideologický diktát.

Fyzikální svět chápe filosofie byť jako důležitý, přesto však parciální svět. Sama se staví oproti všem parciálním světům do odstupu, který ale nechápe jako „nadržovaný“, spíše jako vztah přicházející z „jiné roviny“ uvažování (tj. z té, spojující „nejprchavější“ s „nejvyšším“). „Slovo ‘metafyzika’ máme dnes - zejména pod vlivem pozitivistické interpretace - za cosi podezřelého, přisuzující metafyzičnosti namyšlené opovrhování střízlivou konkrétní realitou. Takovou metafyziku pochopitelně ‘umravňujeme’ a vedeme k pokoře (tentokrát je možno klidně souhlasit s epitetem ‘vědecké’).“¹⁾

Filosofie nemá svůj „aplikovaný obor“ a v tomto smyslu neposkytuje tedy žádné konkrétní „metodologické návody“, vyjma toho, který se obrací k člověku jako otevřenému, myslícímu, rozvíjejícímu se a tvořivé osobnosti, tedy vyjma toho, v němž je skutečně praktický a to je také „aplikovaně“ hledáno spojení oněch nejokamžitějších a nejprchavějších momentů (událostí, věcí) s tím „věčným a neměnným“. Takový „aplikovaný obor“ však prochází uvnitř každého z nás, a toto hledání je nejnaléhavější právě v letech dospívání, studií a formování osobnosti, a z toho také je třeba odvinout pohled na význam výuky tohoto „podivného oboru“, nepatřícího ani do „vědeckého, fyzikálního ‘všeho’“ ani do „všeho“ světa „zvláštních“ jednotlivin bez „zákonů“ a bez „přesné logické struktury“, který přesto je „k něčemu“ a má velmi vážné, dokonce ty nejzávažnější „metodologické implikace“, jaké si lze jen představit, neboť se přece týká „péče o duši“.²⁾

2. „Kam s ní“?

Také biolog Francis Crick, spolunositel Nobelovy ceny za rok 1962 tvrdí, že „za poslední dva tisíce let získali filosofové tak špatnou pověst, že by udělali lépe, kdyby vystupovali s trochou skromnosti...“, což doplňuje poznámkou, že „tvrdit, že filosof bývá až příliš často postavou, která dává přednost imaginárním pokusům před reálnými a zastává názor, že stačí jen vysvětlení jevu běžnými slovy, by bylo nehezké (podtrhla D.S.)“³⁾ Jinými slovy: sice nehezké, ale spousta lidí, včetně mnohých odborníků z oblasti přírodních věd si to myslí.

Podle Cricka je jeho hypotéza o „duši“, resp. o „všech stránkách chování mozku“ jako „důsledků činnosti neuronů“ „překvapivá“ (jak ji i sám nazývá)

- 1) Radim Palouš: Totalismus a holismus, Universita Karlova vydavatelství Karolinum, Praha 1997 str. 37
- 2) Jan Patočka: Péče o duši I., Oikumené, Praha 1996
- 3) Francis Crick: Věda hledá duši, Mladá Fronta 1997, str. 257

především proto, že „spousta lidí váhá s přijetím toho, čemu se často říká 'redukcionistický přístup' - kdy se složitá soustava vysvětluje chováním svých částí a jejich vzájemných interakcí.“¹⁾ Crick tento „redukcionistický přístup“ naopak považuje za základní. V jeho pojetí jde o hledání „korelátů“²⁾ mezi tím, co běžně označujeme jako pochody mysli, vědomí, myšlení, případně hovoříme o duši na jedné straně, a tím, jak jsou uspořádány a jak fungují (či jak se chovají) neuronové sítě mozku. Chování celku (a jemu příslušné atributy) jsou vysvětlovány korelací s chováním částí na základě uplatňování přísně vědeckých postupů a prostředků.

Podle Cricka „můžeme doufat, že (rozuměj přísně vědeckými postupy a prostředky - pozn. D.S.) přesněji porozumíme mechanismu takových duševních činností, jako je intence, tvořivost, radost z krásy. Pochopíme-li je (uplatňováním výše zmíněného „redukcionistického přístupu“ - pozn. D.S.) lépe, lze doufat, že z nich budeme mít větší radost. Svobodná vůle už pro nás nemusí být tajemstvím. To je důvod, proč slova *nic než* [chování obrovského souboru nervových buněk] mohou být v naší domněnce zavádějící, pokud by byla chápána příliš naivně. Náš údiv a ocenění vyjde z nazření nádherné složitosti našich mozků, složitosti, kterou v tomto okamžiku dokážeme nanejvýš zahlédnout, (podtrhla D.S.)³⁾ A jak již dříve přiznává: „bez několika počátečních předpokladů se nelze nikam dopracovat“⁴⁾. V závěru své knihy upřesní: „Umíme užívat slova k označení nejen předmětů a událostí okolního světa, ale i abstraktnějších pojmů. Tato schopnost vede k další vysoce výrazně lidské vlastnosti, o níž se mluví jen vzácně: naší téměř bezmezné schopnosti sebeklamu. Ze skutečné povahy našich mozků - vyvinuly se, aby odhalovaly nejpříjemnější výklad toho, pro co jsou jen neúplné doklady (podtrhla D.S.) - plyne, že bez disciplíny vědeckého výzkumu dospíváme často ke chybným závěrům, zejména týkají-li se značně abstraktních záležitostí“.⁵⁾

A přece to byla v dávných dobách filosofie, neoddělitelně spjatá s věděním (vědou), ale také často s magií, která již před oněmi zhruba 2 tisíci lety „odhalovala nejpříjemnější výklad toho, pro co byly jen neúplné doklady“, která nás učila „užívat slova k označení abstraktnějších pojmů“, která nám umožnila „nahlédnout nádherné složitosti“, a která také umožnila vypracovat důmyslný soubor „počátečních předpokladů, bez kterých by se nebylo lze nikam dopracovat“, to jest nebylo by se lze dopracovat ani k přísně vědeckým postupům a metodám.

Podle Cricka je třeba k objasnění pojmů, představujících určité celky, postupovat přísně vědecky „odspodu“, tj. od nižších úrovní či částí. Předpokládá, že „byť celek nemusí být jednoduchým součtem jednotlivých částí, jeho chování můžeme alespoň v principu, *porozumět* z povahy a chování jeho částí *spolu* se znalostí

1) Tamtéž str.17

2) Tamtéž str. 19

3) Tamtéž str. 260

4) Tamtéž str. 8

5) Tamtéž str. 262

způsobu jejich interakcí¹⁾, tento redukcionismus „není rigidní postup vysvětlující jednu pevnou myšlenkovou množinu prostřednictvím pevné myšlenkové množiny nižší úrovně, ale ...jde o dynamické interaktivní dění přetvářející pojmy obou úrovní (podtrhla D.S.) tak, jak se vyvíjí poznání.“²⁾

Vědecký přístup je skutečně (alespoň v oblasti přírodních věd) založen na takovémto vědeckém vysvětlení „odspodu“, které pak interaktivně přetváří i chápání či pojetí celku. Avšak vědění není jen toto „vědecké vědění“. Tomuto postupu předchází (a to již oněch Crickem zmíněných dva tis. let) vysvětlení jiné, založené na každodenních zkušenostech, vynucující si alespoň „nějaké“, byť podle Cricka „předběžné“ pojmenování a pojetí. Člověk se však oněch dva tis. let nechtěl spokojit s tím, že toto vysvětlení by mělo být „bludem“. Proto také vznikla věda. Ale ještě předtím z těchto důvodů vznikla a dále se profilovala i filosofie, aby svým způsobem, v oblasti, kterou nelze vědeckými metodami a postupy postihnout (Crick by řekl, že „zatím“), přesto co nejpochopivěji se snahou dobrat se „pravého vědění“ zkoumala již nazřené a zakoušené skutečnosti mimo jiné i jako pojmové celky, a aby vhodnou logickou argumentací propracovala toto vědění do podrobností, do kterých se takto propracovávat lze. Tím, že **filosofie vztahuje své myšlení k nejobecnějším skutečnostem, propracovává pojetí (pojmy) „shora“, od úběžníku, kterým je ono filosofovo „veškerenstvo“**. Proto mimo jiné hovoří Demokritos o atomech jako „dále nedělitelných“, neboť postupuje od veškerenstva až k tomu nejmenšímu, od celku k částem.

Není pravda, že by vědecké disciplíny postupovaly jen „odspoda“. Každá vědecká disciplína, tak jak se profilovala a oddělovala od filosofie, postupovala (a postupuje) nejdříve „shora“, a teprve počínaje novověkou vědou se o to pokouší i „sdola“. Sama biologie například nejdříve hovořila o dědičných vlastnostech, pak o genech, a teprve v nedávné době (v r. 1962) obdržel výše citovaný Francis Crick spolu s J. D. Watsonem a M. H.F. Wilkinsem Nobelovu cenu za objev „molekulární struktury nukleových kyselin a osvětlení jejich významu pro přenos genetické informace v živé hmotě“.

Tvrdit, že filosofové dávají přednost „imaginárnímu“ před „reálným“ svědčí o zásadním nepochopení. To, že je nutné poznání „interaktivně“ upřesňovat, že pokroky ve vysvětlení na nižší hierarchické úrovni umožní hlouběji pochopit vysvětlení na úrovni vyšší, a celé pojetí modifikovat, je ve vědě nezpochybnitelné. Tam, kde filosof „sestoupí shora“ ve svém hledání až na úroveň, kde se zabývá týmiž problémy jako některá z exaktních vědeckých disciplín a přitom se jeho názory dostávají do rozporu s výsledky těchto vědeckých disciplín, budovanými přísně vědeckými postupy „sdola“, stává se lpění na filosofických „spekulacích“ diskreditujícím a filosofie je pak vnímána jako „zbytečná“, neboť nepřináší žádné „výsledky“, a to, co „hlásá“ je nyní vědecky vyvráceno. Naopak, podřídí-li se „pojetí“ filosofa „pojetí“ výsledků exaktní vědy, stává se filosof rovněž „smutnou

1) Tamtéž str. 21

2) Tamtéž str. 18

postavou“, neboť se ukazuje i tak jako „přebytečný“, ztratil totiž své filosofické tema.

Co je takovýmto filosofickým tematem, které by ospravedlnilo existenci tohoto „dvoutisícletého ztroskotance“?

Zdá se, že základní nepochopení, které vzešlo z oblasti exaktních věd a prostřednictvím širokého **prostoupení systémového přístupu jako univerzálního metodologického rámce až do učebnic prvního stupně základních škol** se stalo součástí „každodenní výbavy myšlení“ široké veřejnosti, je to, že **hierarchická struktura**, která je budována exaktními vědeckými obory, tolikrát citovaná na všech úrovních a při všech možných příležitostech (např.: elementární částice, atom, molekula ...živočich ...společnost ...Země... galaxie, Vesmír) je strukturou, která sice **vyčerpává „svět“ v přírodovědeckém pojetí** (společenské vědy již mají potíže a budují „vlastní“ hierarchii, např. jedinec, sociální skupina... společnost „civilizace“), **avšak zdaleka nevyčerpává ono filosofovo „veškerenstvo“**. **Přírodovědci „svět“ či „vesmír“ není filosofův „svět“ či „veškerenstvo“**.

Vlastní doménou filosofa, jak by se podle tohoto nazíracího schematu nabízelo, by pak byla ona oblast „rozdílu“ oněch dvou „světů“. Filosofická témata, filosofická pojednání, filosofické koncepty, pojetí a kategorie jsou **umísťovány v dané „hierarchii“** právě do takto vymezeného prostoru. Není pak divu, že se mnohým zdá, jakoby se filosof stavěl „nad“ tento svět, i „nad“ vědu a vyvozuje se z toho (a také podrobuje kritice) jeho údajná nadřazenost.

Filosofovo „veškerenstvo“ však nelze chápat jako další hierarchickou úroveň. **Hierarchie je jedním z nazíracích principů**. Skrze tento princip získáme v mnohém praktický pohled na svět, avšak filosofie zde místo nemá. Naopak, filosof je ten, který na tuto skutečnost, tj. že nemá místo v žádné hierarchické úrovni, upozorňuje. Je „všude“ a „nikde“. Není v onom „rozdílu“, kde se zdá být, pohlédneme-li na něj prizmatem principu „hierarchie“. Je tím, který **neustále klade otázky prostupující celou tuto hierarchii, jakož i otázky, které s touto hierarchií nemají nic společného**, otázky, na něž většinou nelze do důsledků uvnitř žádné z vědních disciplin odpovědět. Přitom jde o otázky legitimní, jsou to otázky, které se člověku samy vtírají, dopadají na něj, a člověk je bez ohledu na klasickou filosofii nucen vždy, alespoň „provizorně“ či „účelově“ odpovědět. **Filosofie se pak snaží na tyto otázky odpovídat s „láskou k moudrosti a vědění“, a používá přitom takové pojmy a takový typ logické argumentace, který by ji nejbližše přiblížil k „pravému poznání“**.

Podle Adorna: „filosofie krátce řečeno nespočívá na shodě mezi myšlenkou a jazykem na jedné straně, a předmětem na druhé straně, ale vždy má nebo postihuje svůj předmět vlastně jen tím, že jej přesahuje, že je víc než čistý předmět...“. A dále: „Filosofie je permanentní a jako vždy též marné úsilí říci to, co se vlastně říci nedá“. „Filosofie nespočívá ani tak ve schopnosti subjektivního vědomí proniknout k sobě samému, jako spíše v tom, že toto vědomí je zaměřeno na něco, co samo o sobě vědomím není, přestože se o to usiluje, toto 'něco' vědomí nedokáže rozluštit, dokonce na rozdíl od 'clara et distincta' (jasného a určitého

poznání - pozn. D.S.) představuje cosi záhadné...“ „Filosofie na rozdíl od umění vyjadřuje nepojmové vždy a výlučně prostřednictvím pojmů, případně to, co není možné myslet, nahrazuje myšlenkami ...Cesta, po níž filosofie kráčí ...totiž cesta od původní zkušenosti k její objektivaci, to znamená k rozvinuté filosofické teorii, je vlastně stále tímž úsilím pojmu zastupovat nepojmový moment a umožnit mu, aby se prosadil právě prostřednictvím zahrnutí do pojmu (podtrhla D.S.). V tomto smyslu je filosofie vždy určitým racionálním způsobem revize racionality...“¹⁾

„Hierarchický princip“ se přitom neblaze promítá i do argumentace kolem principu redukcionismu ve vědě. Podle Weinberga: „jedním ze společných rysů ...všech představ o redukcionismu je hierarchie, pocit, že některé pravdy jsou méně fundamentální než jiné, na něž mohou být redukovány (podtrhla D.S.).“²⁾ Hierarchicky pojatý „fundament“ brání např. i v konsensu mezi biologií a fyzikou: „Ernst Mayr bojuje již celá léta proti redukcionistickým trendům v biologii, neboť se obává, že zredukuje veškeré naše poznání života na studium DNA ...to ale v žádném případě nevypovídá nic o skutečné povaze genetického přenosu.“³⁾ Brání však dohodě i mezi jednotlivými fyzikálními subdisciplinami: „Důvod, proč působíme dojemem, že si myslíme, že fyzika elementárních částí je fundamentálnější než jiné obory fyziky, je v tom, že fundamentálnější je.“⁴⁾ „Uprostřed spektra antiredukcionistů se nachází skupina, ...představují ji vědci, které rozlítí, když uslyší, že jejich vědní obor spočívá na hlubších zákonech fyziky elementárních částic.“⁵⁾

Zaměříme se však nyní na podstatu redukcionismu (toho „správného“, kterému Weinberg volá „hurá, hurá“ v názvu příslušné kapitoly). Weinberg „nevyznává“ redukcionismus jakožto obecný návod postupu ve vědě, ale jakožto „tvrzení o řádu přírody“, který je podle něj nesporný.⁶⁾ Mimo jiné to znamená, že „studium kvarků a elektronů“ se něco dozvíme o principech, které všechno ovládají. „Principy fyziky elementárních částic jsou fundamentální pro veškerou přírodu.“⁷⁾ Tedy ani „objevy“ fyziky ani „obecné postupy“, ale „principy“ „řádu“. Weinberg věří, že nejde o pouhé analogie, ale že tyto „principy“ jsou skutečným ontickým fundamentem, neboli základem, na němž lze znovu „odspodu“ vybudovat vědeckou představu světa.

Filosofie však „nevchází“ ani do takto pojaté „hierarchie fundamentů“. Ani zde není oním „principiálním fundamentem“. Jak je to v takovém případě s její metodologickou rolí či účastí na vědeckých zkoumáních? Nebuduje filosofie svou metodologickou představu odděleně od těchto „fundamentálních principů“ a od vlastní metodologie vědeckých oborů? Nevnučuje filosofie svou představu meto-

- 1) W.Adorno: Filosofická terminologie, cit. dle M. Fürstová, J. Trinks: Filozofia, SPN, Bratislava 1996 str. 11,12
- 2) Steven Weinberg: Snění o finální teorii, Hynek, Praha 1996, str. 51
- 3) Tamtéž str. 55
- 4) Tamtéž str. 54
- 5) Tamtéž str. 52
- 6) Tamtéž str. 53
- 7) Tamtéž str. 56

dologie těm, kteří o ní nestojí, neboť již mají tu „svou“? Nebo naopak nekopíruje, nezobecňuje a nepetrifikuje to, co vyzíská z metod uplatňovaných již ve vědeckých oborech, a „nevnucuje“ pak takto petrifikovaná „moudra“ vědcům, kteří o ně nestojí? Právě se všemi těmito problémy se filosofie a filosofická reflexe metodologie musí vypořádávat. I zde má mj. své místo.

3. Filosofie jako „au pair“.

Než se pokusíme naznačit odpovědi na položené otázky, rádi bychom pojednali vedle pohledů fyziků a biologů ještě pohled, který je typický pro ekonomy, představitele věd „ne-přírodních“, a to z téhož důvodu, z jakého jsme se zabývali názory fyziků a biologů, a sice, že se jedná o názory, které se v mnohém shodují s názory široké veřejnosti a s širokým povědomím o filosofii a její „potřebnosti“ či „roli“.

„Ambice ekonomů tradičně sahají daleko za hranice hodnotově neutrálního vyšetřování kauzalit společenských jevů“ uvádí J. Kinkor¹⁾. Ekonomie se podle něj má zabývat tímto „hodnotově neutrálním vyšetřováním kauzálních společenských jevů“ a to vědeckými prostředky a metodami, avšak ještě předtím, než tak učiní, má stavět na „pevných základech“ pojmů, které jsou konstruovány filosofií objektivně a „racionálně“.

„Racionalita“ je podle Kinkora jednou ze základních „civilizačních hodnot Západu“.²⁾

Ekonomické modely jsou pouze „analytickým nástrojem“³⁾ k vyšetřování kauzalit ekonomických jevů, nikoliv žádoucím stavem reality. Oproti tomu žádoucí stav reality vyjadřují „hodnoty“, které jsou podle Kinkora vždy „individuální“, avšak nikoliv „arbitrární“, neboť musí být „v souladu s realitou“, tzn. musí být „racionální“.⁴⁾ V opačném případě jsou „iracionální“.

„Axiom sledování vlastního užitku totiž platí o jakémkoliv chování člověka,... Zkoumá-li teoretik chování člověka v jiné oblasti než tržní směny statků a přitom staví na axiomu sledování vlastního užitku, nejde o údajné použití ekonomické metody v jiných společenskovědních oblastech či expanzi ekonomie do jiných oborů, nýbrž o použití obecného axiomu platného pro všechny společenské vědy, který však dosud plně akceptovala snad jen ekonomie“⁵⁾, uvádí J. Kinkor.

V jeho pojetí to, co nazývá „racionalitou“ jako základní civilizační hodnotou, a myslí tím „soulad s realitou“, přímo určuje, jaká filosofie musí být, aby byla „racionální“. Jako velké neštěstí pociťuje současný stav filosofie, která je vesměs

1) Jiří Kinkor: Trh a stát, K čemu potřebujeme filosofii, Svoboda, Praha 1996, str 14

2) Tamtéž str.11

3) Tamtéž str.16

4) Tamtéž str.18

5) Tamtéž str.20

„iracionální“ (tedy není „v souladu s realitou“). Odtud se iracionalita jako mor šíří do všech oblastí života společnosti a v konečném důsledku působí proti životu jednotlivce, spolupůsobí jeho smrt.

Jelikož nejvyšší hodnotou jednotlivce je jeho život (odtud pak odvozuje pojetí „racionálního egoismu“), je třeba, aby kvůli principu „rationality“, který život zachraňuje, byla nejdříve „racionálně“ přebudována filosofie, a její produkt, „racionální“ vědecké pojmy pak poslouží k „racionálnímu“ přebudování všech ostatních odvětví společnosti, včetně ekonomie, práva, úlohy státu atd., ale rovněž k přebudování individuálního „racionálního“ jednání. Neboť používá-li jednotlivec „iracionální pojmy“ vzešlé z „iracionální filosofie“, je jeho činnost kontraproduktivní, zmítá se v neřešitelných pseudoproblémech a přivozuje sám sobě záhubu.

„Racionálnost“ (již tedy ne „racionalita“) je nejvyšší nebo jednou z nejvyšších ideových dominant myšlení nejen citovaného autora, ale je charakteristická pro ekonomické myšlení obecně. Ekonomové typu Kinkora by rádi, aby filosofie přinesla exaktní teorii této „racionálnosti“, která by sloužila jako základ dalších teoretických implikací. „Racionálnost“ je v tomto pojetí ideovým požadavkem oboru ekonomie vůči filosofii. Není-li ekonomie spokojená s tím, jak se filosofie o „její děti“ stará a co může nabídnout, je třeba ji „vykázat z komnat“.

„Co ostatní lidé a země dělají a dělali, i když se tak chovají třeba stovky let, není kritériem správnosti. Člověk je volní bytost a může se mýlit. Každou jeho myšlenku či akci je třeba racionálně zdůvodnit (podtrhla D.S.)“.¹⁾ A dále: „Standardem rationality a objektivitu hodnoty musí být v konečné instanci realita. Hodnota musí být racionální. Jedině racionální metafyzika a epistemologie (zejména teorie pojmů) umožňuje validovat etickou hodnotu“²⁾ (podtrhla D.S.). A tou je podle autora právě „racionální egoismus“. Altruismus je „iracionální“. **Filosofie má tedy sloužit k zdůvodnění „racionálnosti“ a „racionálního egoismu“, těchto dvou ideových dominant.**

Citovaný autor, ale podle něj i široká veřejnost nejen ekonomická, má nemalé problémy při četbě dosavadní filosofické literatury s pochopením, co filosofie vůbec je, a proč ji vůbec potřebujeme. „Racionálnosti“ se vzpírá přiznání filosofů, že filosofie je oborem „věčných pochybností a otázek“ a že „filosofie údajně nemůže poskytnout spolehlivé a jasné odpovědi“³⁾. Čtenář filosofie, který „veškeré své poznání, jednání a hodnocení“ staví na „smyslovém vnímání světa a na logice“ může být „frustrován“, neboť „sama úloha rozumu a logiky se ve filosofii často zpochybňuje. Vysoce abstraktní pojmy, kterými filosofie oplývá, mají vágní obsah a každý filozof je vysvětluje jinak ...klíčovou skutečnost, že ...filosofické vrstvy na sebe *musí* nezbytně logicky navazovat a vytvářet jeden plně integrovaný celek“

1) Tamtéž str.27

2) Tamtéž str.28

3) Tamtéž str.29

(podtrhla D.S.), sotva vytušíme“.¹⁾ Není pak divu, že filosofie a „s ní i celá civilizace jsou v rozkladu.“²⁾

„Racionální“ filosofie tedy má učinit výše uvedené ideové dominanty nezpochybnitelné tím, že vybuduje „plně integrovaný celek pojmů“ logickým způsobem, na základě několika málo axiomů (tzn. „sdola“). Těmito základními axiomy jsou podle citovaného autora: „existence“ - pojem zahrnující údajně vše a proto fundamentální, a dále „identita“ - axiom umožňující vyřešit dosud sporný vztah mezi subjektem poznání a objektivní realitou, neboť „poznání“ je v této koncepci „identifikace“ reality subjektem, a konečně „vědomí“.

Autor přiznává, že „explicitní identifikace axiomatických pojmů je sice volním procesem, avšak implicitně jsou obsaženy v každém pojmu, slově, v každém okamžiku lidského života“³⁾. Všechny ostatní pojmy (kromě zmíněných tří axiomatických) jsou konstrukce, které musíme volit tak, aby bylo lze „vystopovat logický řetězec odvození každého pojmu zpět k realitě, kterou vnímáme našimi smysly, aniž bychom se dopustili při odvozování jakéhokoliv rozporu“⁴⁾. „Absolutní je pouze metafyzická realita, kterou identifikujeme našimi smysly a kterou nejobecněji vyjadřují pojmy existence, identity, kauzality“.⁵⁾

Především se autor mylí v základních axiomech. Jejich volba, či jak říká „identifikace“ je skutečně volním procesem, a to procesem arbitrárním (umožňujícím různé možnosti). „Arbitrárnosti“ se přitom brání opět s odkazem na „iracionálnost“. Není pravda, že právě ony tři jím uváděné axiomy „jsou obsaženy v každém pojmu, slově, v každém okamžiku lidského života“. Neplatí to ani pro žádné jiné seskupení „identifikovaných“ či jinak „racionálně“ určených výchozích axiomů či premis.

Tyto axiomy mohou být „obsaženy v každém pojmu, slově a okamžiku lidského života“, ale za předpokladu, že na jejich základě budou tyto pojmy vybudovány, slova v souladu s nimi používána a dokonce lidský život podle nich „žít“. Ideové dominanty, jak známo z mnohé historie, skutečně podstatným, leč mnohdy neblahým způsobem určují život jednotlivců, celých sociálních skupin i národů, pokud je berou jako „nezpochybnitelné axiomy“. Po takovém obraze života a obraze vědění (vědě a filosofii) autor volá, takový je jeho ideálním obrazem, o kterém věří, že se shoduje se skutečností. Ze skutečnosti ovšem vylučuje jako „iracionální“ vše, co se s touto „identifikací“ neshoduje.

Za druhé, není pravda, že existence je základním axiomem, pojmem, pod který lze subsumovat vše. Takových pojmů ve filosofii najdeme více, např. „bytí“ a „jsoucno“ či „veškerenstvo“, v teologii „bůh“, v přírodních vědách, jak jsme již uvedli „svět“ či „vesmír“ apod. Každý z těchto termínů v různých dobách a v

1) Tamtéž str.29

2) Tamtéž str.30

3) Tamtéž str.38

4) Tamtéž str.40

5) Tamtéž str.42

různých kontextech získává různý obsah. O každém podobném pojmu se v konkrétních kontextech historických, teoretických i politických napsalo množství pojednání, která ukazují na složitost, zapeklitost a nejednoznačnost jejich určení. Říci, že nějaký pojem zahrnuje „vše“ znamená neříci nic, resp. připustit bez dalších vysvětlujících argumentů onu „vágnost“, která je „racionálním“ přístupem tolik zatracována. A obdobně u ostatních „axiomů“. Pojetí „identity“ „vědomí“ či „kauzality“ jsou kontextuálně rozmanitá, nelze je brát jako „racionálně“ evidentní bez dalšího zkoumání.

A konečně největší omyl aplikace axiomatické výstavby všech pojmů tkví v tom, že takto „racionálně“ budovaný systém není možno „validovat“ smyslově vnímanou skutečností. O to se již velice usilovně pokoušel logický pozitivismus a přesto se mu to nepodařilo. Na věci nic nezmění ani zavedení axiomu „identifikace“.

Právě hlubší studium filosofie, všech zkušeností s podobnými pokusy nám může ukázat principiální nemožnost takového počínání a také to, že úlohou filosofie není apologetika jakéhokoliv předem (axiomaticky) vymezeného ideového jádra či systému, naopak, filosofie je schopna na propracované úrovni argumentace ukázat, kam podobné pokusy vedou.

4. Metodologický paradox a „Císařovy nové šaty“.

V této souvislosti je třeba se zmínit o zvláštním metodologickém paradoxu. To, co nelze „vybudovat“ vcelku, co nelze „racionálně“ prokázat jako jednu provždy dané a absolutní, lze „zbudovat“ a „prokázat“ jako smysluplný koncept, teorii, či pojetí určité části skutečnosti, určitého myšlenkovo-činnostního oboru. Tzn. že je třeba přiznat legitimitu konceptům s určitou „praxí“ daného oboru, která je svými výsledky potvrzuje, přiznat jejich „racionální“ logickou konstrukci a vzájemnou odvoditelnost. Koncept, který je ve svém myšlenkovo - činnostním oboru „praktikován“, tj. užíván, rozvíjen, a přináší určité konkrétní „potvrzení“ či „výsledky“, které jej potvrzují (je „úspěšný“), je legitimním, smysluplným konceptem tohoto oboru - a je nutno hned dodat - do té doby, než je nahrazen jiným. Po filosofii nelze žádat absolutní integrovaný systém poznání. Filosofie však může být užitečná v pečlivém a argumentovaném vysvětlování takovýchto metodologicky orientovaných vztahů či problémů.

Jak uvedl jeden z největších teoretiků vědy Karl R. Popper: „...přechod od hledání pravdy k verbálně vyjádřenému výroku pravdy je (v soudní praxi - pozn.D.S.) záležitostí *usnesení, rozhodnutí*. Totéž platí i pro vědu.“¹⁾ A obdobně fyzik F. Capra: „Poznání obsažené v takové vizi bude úplné, ale nebude se dát zprostředkovat slovy.“²⁾ Přírodovědec a filosof Rupert Sheldrake jde dokonce ještě dál: „...nyní, kdy je celá příroda považována za vyvíjející se, už není dále možné

1) Karl R. Popper: Hľadanie lepšieho sveta, Archa Bratislava 1995, str.14

2) Fritjof Capra: Tao fyziky, Gardenia, Pragma, Bratislava 1992, str. 233

brát za samozřejmou běžnou myšlenku, že všechny chemické a fyzikální systémy jsou řízeny věčnými přírodními zákony. Tzv. přírodní zákony mohou být něco jako návyky... (podtrhla D.S.)¹⁾

Tyto vztahy také srozumitelně formuloval fyzik F. Capra: „Fyzici dospěli k přesvědčení, že všechny jejich teorie přírodních jevů, včetně ‘zákonů’, které popisují, jsou výtvoři lidské mysli; jsou to spíše vlastnosti naší pojmové mapy skutečnosti než skutečnost sama. Toto pojmové schéma je nutně omezené a přibližné stejně jako všechny vědecké teorie a ‘přírodní zákony’, které obsahuje... Věda může být úspěšná jen díky objevu, kterým jsou aproximace. Pokud se člověk spokojí s přibližným ‘pochopením’ přírody, může popsat vybrané skupiny jevů a zanedbat ty, které jsou méně podstatné. Tak může vysvětlit množství jevů z hlediska několika a následně přibližně pochopit různé stránky přírody, aniž by musel pochopit najednou všechno. Toto je vědecká metoda (podtrhla D.S.). Všechny vědecké teorie a modely jsou aproximací skutečné povahy věcí, přičemž omyl bývá při aproximaci většinou malý, takže takovýto přístup má smysl.“²⁾

Metodologický paradox našel své exaktní vyjádření také v pracích fyzika G. F. Chewa jako tzv. „bootstrapový“ efekt: „Fyzik, který dokáže posuzovat jakýkoliv počet rozličných parciálně úspěšných modelů, aniž by některému dával přednost, je automaticky bootstraperem“³⁾.

Sama fyzika elementárních částic, která sebe chápe jako fundamentální vědeckou disciplínu (viz výše), přišla s principy, které přesahují ontickou stránku skutečnosti směrem k epistemologii a k teorii poznání. Metodologické implikace takových principů jsou pro filosofii velkou výzvou. Např. Heisenbergův princip neurčitosti, který fyzik Stewen Hawking⁴⁾ aplikoval na svůj úspěšný model vesmíru s počáteční singularitou takovým způsobem, že nová představa vesmíru, která z toho vzešla, se již obešla bez anomálií kolem singularity, představuje onu spojnici mezi ontologií a gnozeologií. Obdobně „bootstrap“ G. F. Chewa, ze kterého vyplývá popření existence „základních složek hmoty“ (ontická rovina), dále „autokonzistentnost všech jevů“ (podtrhla D.S.) (jak ontická tak gnozeologická rovina), a konečně „praktická tvorba“ (uplatnění daného principu v praxi), neboť: „tento nesmírně komplexní bootstrapový mechanismus je sebeurčující (podtrhla D.S.): to znamená, že existuje jen jeden způsob, jímž jej možno dosáhnout.“⁵⁾ Přičemž: „Přívlastek ‘bootstrapový’ nikdy není vhodný pro individuální model, ale je možné jej použít pro kombinaci vzájemně konzistentních modelů, z nichž ani jeden není fundamentálnější než ostatní“⁶⁾. Jinými slovy, onticky skutečné je to, co se gnozeologicky jeví jako autokonzistentní, a zároveň je prakticky dosažitelné

1) Rupert Sheldrake: Tao přírody, Gardenia Publishers, Bratislava 1994, str. 112

2) Fritjof Capra: Tao fyziky, Gardenia, Pragma, Bratislava 1992, str.220 - 221

3) citováno podle Fritjof Capra: Tao fyziky, Gardenia, Pragma, Bratislava 1992, str. 227

4) viz Kitty Fergusonová: Stephen Hawking: Hledání teorie všeho

5) Citováno podle Fritjof Capra: Tao fyziky, Gardenia, Pragma, Bratislava 1992, str.224

6) Tamtéž str.227

poznáním jako to, co se samo v přírodě nachází. Povaha tohoto onto-gnozeo-praktického je ve svázanosti různých vzájemně konzistentních hypotéz, modelů či celých „světů“, z nichž ani jeden není fundamentální. Ontická, gnozeologická i praktická autokonzistentnost tvoří celek, v němž jsou svázány různé, z rozdílných pohledů vnímané jako alternativní či pluralitní aspekty skutečnosti.

Při takovém uvažování se však nutně dostáváme mimo rámec klasické vědy, což přiznává i G. S. Chew: „Náš současný zápas s hadronovým bootstrapem je možná jen předzvěstí úplně nové podoby lidského intelektuálního snažení (podtrha D.S.), jež nejenže bude spočívat mimo fyziku, ale ani se nebude dát popsat jako „vědecké“.¹⁾

Tím se naplňují slova filosofa J. Patočky, který podobný princip (tj. princip autokonzistentnosti a propojenosti ontické, gnozeologické a praktické) formuloval takto: „Filosof ví, že nedovede odůvodnit svou pravdu (podtrha D.S.) jinak než tím, že ji používá a že se mu daří odkrývat nové věty nebo problémy a přitom se nezaplétat do rozporů“.²⁾

Je zajímavé, že se k podobnému metodologickému paradoxu propracovala i teoretická ekonomie: „Proces ‘přirozeného výběru’... napomáhá potvrdit platnost hypotézy - či spíše za daného přirozeného výběru přijetí hypotézy může být do značné míry založeno na soudu, že shrnuje patřičné podmínky přežití“, uvádí Milton Friedman³⁾, a dále: „Obecně existuje více než jedna množina ‘předpokladů’, na jejichž základě můžeme teorii prezentovat. Výběr mezi alternativními předpoklady provádíme na podkladě výsledné úspornosti, jasnosti a přesnosti v prezentování hypotézy... nebo vymezením její souvislosti s jinými hypotézami. Takovou teorii nelze testovat srovnáváním jejich ‘předpokladů’ přímo s ‘realitou’“⁴⁾. Jinými slovy, v „pozitivní ekonomii“ (tj. v ekonomii takové „jaká je“), je hypotéza testována pouze výsledky praxe (samoplození), nikoliv na základě „předpokladů“, které by byly smysluplným a logickým vysvětlením zákonitostí, neboť přestože tyto „předpoklady“ téměř nikdy nejsou v čisté podobě ve skutečnosti obsažené (či prakticky dosažitelné), přesto hypotéza na základě „přirozeného výběru“ svým praktickým naplněním přežívá.

Skutečné „předpoklady“ mohou být různé, mohou představovat různé alternativní teorie danou hypotézu vysvětlující, jsou však všechny smysluplné, pokud hypotéza, kterou vysvětlují, přináší praktické výsledky. „Výběr“ vysvětlujících teorií se provádí mimovědeckými prostředky, na základě principů jednoduchosti, elegance a návaznosti na předchozí teorie.

Metodologický pohled filosofie zahrnuje modely vědeckých systémů poznání (konceptů, teorií) či programů, včetně veškerého metodologického instrumentária (principy, postupy, metody, heuristiky). Avšak jeho úlohou je dále také artikulovat,

1) Tamtéž str.232

2) Jan Patočka: Péče o duši I., Oikumené, Praha 1996. str. 19

3) Milton Friedman: Metodologie pozitivní ekonomie, Grada Publishing, Praha 1997, str.13

4) Tamtéž str.14

„jak se věci mají“ z pohledů, které si nemůže dovolit žádná konkrétní exaktní vědecká disciplína, a tedy dokonce ani „teorie vědy“, „logika vědy“ či na ní založená „metodologie vědy“.

Můžeme si to přiblížit na pohádce o císařových nových šatech. Věda a metodologie, kterou si „vědeckým způsobem“ sama věda vytváří, popisují velmi detailně císařovy šaty, a jak je správně nosit. Ty však mohou být jednoho dne odloženy do skříně, a císař se může náhle promenovat ve svých „nových šatech“. Lid křičí že žádné nemá. Věda se svou teorií, logikou a na ní postavenou metodologií s takovou variantou nepočítá, neboť dosud nikdy nenastala. Popisuje tedy klasickým způsobem „nové“ šaty (jsou zhotoveny z „neviditelné látky“) a jak je nosit (jsou „nerozzhatelné“).

Ani zvolání filosofovo nemůže znít: „císař je nahý“. Jeho úkolem však může být podrobně argumentovat, jak se mohlo náhle stát, že se mnohým jeví, že císař žádné šaty nemá, jak se stalo, že se dál tvrdí, že šaty má, popisuje se jejich „neviditelnost“ a „nezničitelnost“, ale také jak dochází k tomu, že na filosofii je žádáno, aby popsala veškeré šaty včetně nových neviditelných obecně, a aby metodicky vymezila způsoby nošení všech těchto šatů bez rozdílu. Také však může být na filosofovi žádáno, aby jeho popis „všech“ šatů včetně nových byl „racionální“, přísně logický, odvozený z „nezpochybnitelných“ axiomů.

Vztah filosofie, metodologie, teorie a logiky vědy a vědy samotné také výstižně vyjádřil J Peregrin, když napsal: „Jedním podstatným zdrojem ...otázek jsou problémy související se samou podstatou vědeckého obrazu světa, případně s možnostmi jeho alternativ (podrhlá D.S.). Věda totiž musí stát na pevném základě, a tím, že něco za takový základ bere, se implicitně vzdává možnosti odpovídat na otázky, které se právě tohoto základu samotného týkají. (Je ovšem neopodstatněným myšlenkovým zkratem rovnou říci, tak jak to prohlásili třeba logičtí pozitivisté, že filosofické jsou jedině ty otázky, které jsou *metavědecké*, které se týkají metodologie vědy či ‘logiky vědy’. Myšlenkovým zkratem je ale i říci, že naopak, všechny takové otázky jsou svou podstatou filosofické...)“¹⁾

Z uvedeného vyplývá, že součástí filosofie (jednou z částí mimo jiné) jsou odpovědi na otázky týkající se metodologie a logiky vědy, ale filosofie přitom v této roli není jediná, neboť každá disciplína si vytváří svou speciální metodologii, často bez vazby na filosofické odpovědi na dané otázky. Úkolem filosofie je dále kromě odpovědí na otázky týkající se podstaty vědeckého obrazu světa odpovídat rovněž na obdobné otázky týkající se „elementárních“ obrazů světa, včetně těch otázek, které mají „metodologickou“ povahu. A konečně, jedním z úkolů filosofie je také „činit zadosť rozumu“ v otázkách týkajících se vzájemných vztahů různých obrazů světa, či prostě různých „světů“.

1) Jan Peregrin: Wheelerova dekonstrukce filosofických hradeb, Filosofický časopis, Ročník XLIV, 1996, číslo 6, str.963-967

5. Výchozí teze pro „Úvod do metodologie vědy“ (na VŠE).

Z pohledu filosofie je zapotřebí ukázat, jak metoda vzniká a rozvíjí se spolu se vznikáním a rozvíjením se myšlenkovo - činnostní kultury, resp. určité profilace oborů myšlení a činností, určitých disciplin, oborů, ale i jazykových „her“¹⁾. Každá metoda, včetně vědecké, se v rámci svého oboru myšlení a činnosti rozvíjí nejdříve jako metoda-přirozenost a teprve následně je artikulována jako metoda-artefakt (lidský výtvar).

Obory lidského myšlení a činnosti však mají svou strukturu, některé mají široký, obecný „záběh“, některé se týkají jen určitých sociálních skupin, některé se týkají vždy jen určitých profesních nebo zájmových aktivit apod. Tyto obory lidského myšlení a činnosti jsou navzájem promíseny, a lze vysledovat určité posloupnosti jejich vývoje a diferenciaci.

Jestliže člověk jako jedinec je nositelem mnoha různých a vzájemně skloubných „příslušností“ k různým, různě „širokým“, různě obecným a různě speciálním oborům, znamená to také, že jeho myšlení a konání se odvíjí prostřednictvím různých, různě obecných, překrývajících se, v něčem společných, v něčem podobných a v něčem i různých postupů, principů a metod. Je přitom jasné, že právě v člověku jako jedinci se stále znovu ustanovuje jednota všech těchto oborů a tedy i jednota těchto principů a metod. Tato integrální tendence je však stále znovu proměňována, přestrukturována pod tlakem odstředivé diferenciaci konkrétních činností příslušejících různým oborům, které přinášejí zcela unikátní situace, v nichž dosavadní vědění, znalosti, pojetí i metody jsou konfrontovány s něčím novým a teprve v procesu zvládnutí těchto nových situací novými způsoby se profilují i nové artikulace toho, co je „nového“ v „metodě“ této činnosti.

Ke zvládnutí unikátních situací používá člověk iteraci, neboli neustálé „v krocích“ opakování pokusů zvládnout tuto situaci, ve snaze používat stále „stejně“ nebo alespoň podobné prostředky, postupy, metody. Podobnost může být nakonec uplatněna v různé míře, a v různém stupni, někdy jde jen o nepatrné „modifikace“, někdy nový postup nemá na první pohled s původně použitým nic společného, ale podoba má tvar analogie z „jiné“ situace.

Iterací vlastně člověk napodobuje sám sebe, napodobuje předchozí metodu-přirozenost, nebo její některý aspekt. Může, ale nemusí vycházet z reflexe, může a nemusí vycházet z artikulování metody-artefaktu.

Pokud je metoda reflektována a vzniká metoda-artefakt, je otázkou, zda vůbec, a do jaké míry, je v té podobě, v jaké je artikulována v „čisté podobě“, skutečně používána. Většinou je používána v nějaké jiné než „čisté“, ideální, „zmrtvělé“ podobě, a vždy je používána spolu s jinými, do velké míry neuvědomovanými metodami-přirozenostmi.

1) L. Wittgenstein: Filozofické skúmania, Bratislava, Pravda 1979

Hledání nějakých univerzálních, obecných metod s cílem použít jejich artikulovanou podobu k úspěšnějšímu zvládnání situace musí vždy narazit na ohraničení, které je dáno vymezením daného oboru myšlení a činnosti, v němž metoda jako metoda-přirozenost a tedy aspekt dané činnosti, včetně „činnosti“ myšlení skutečně existuje, „přebývá“.

„Nejobecnější“ a „nejuniverzálnější“ metody jsou proto spjaty s nejšířšími obory lidské činnosti a myšlení. Jsou to metody, kterými jsou prakticky zvládány situace, které mají charakter situací, při nichž se střetává biologická danost (chování) s daností intelektu (struktury vědomí, myšlení, cítění, vůle).

„Nejobecnější“ a „nejuniverzálnější“ vědecké metody jsou spjaty s oborem lidské činnosti a myšlení, který lze označit jako „vědu obecně“. Víme, že již představa o tom, co do tohoto oboru zahrnout, se v průběhu historie vyvíjela a měnila. Dosud žijeme pod vlivem náhledu na vědu v její novověké podobě, přestože zjišťujeme, že se neustále proměňuje.

„Novověká věda“ je obecným pojmem, zahrnujícím historický vývoj různých strukturací, různých hierarchií, evolucí i „kataklyzmat“. Jednotlivé podoby mají vždy určitý stejný či podobný aspekt, a proto se dá hovořit i o obecných, typických nebo základních metodách, které se v průběhu vývoje novověké vědy vyvíjely, **profilovaly společně s vývojem a profilací činností (včetně myšlenkových) nejdříve jako metody-přirozenosti** (v nichž ovšem mohly být a byly uplatňovány jako ideje či normy, určité principy či metody dříve artikulované), **avšak teprve reflexí difference mezi původními idejemi, normami či principy a skutečností, byl dán základ k jejich artikulaci.**

To, co dnes označujeme jako metodu, jako „zviditelněnou“ intenci, však většinou bylo „zviditelňováno“ **vždy jen v určitém svém aspektu**, tzn. že se nejednalo o artikulovanou metodu v „úplnější“ dnešní podobě, ale pouze o její určité rysy, které označujeme jako ideje, zásady, normy, principy, axiomy, „pravdy“, „filosofie“ apod. To samozřejmě platí dále, artikulace do podoby „úplnějších“ postupů je vždy již vázána na určitou stabilnější situaci, kdy daný obor myšlení a činnosti chápe sám sebe jako vyprofilovaný obor, určuje své zaměření, svou „šří záběru“, svůj předmět bádání, své „problémové pole“, své cíle a úkoly.

Určité „metodické struktury“ mají velmi obecnou působnost. **Matematika se stala natolik univerzálním metodickým prostředkem díky tomu, že operační (zvrtný) aspekt, na němž je založena její invariantnost, je tím nejjobecnějším aspektem vztahu intelekt - činnost. Intelligence je založena právě na vytváření zvrtných operací.** Je to první, základní článek cesty, kterou intelekt „synchronizuje“ vše „diachronní“ a co umožňuje vůbec pochopit intenci jako nějakou kvalitu v čase trvajících.

Obdobně základní principy logiky se stávají invariantem, a tudíž metodickým prostředkem všude tam, kde daný typ logiky (jako deskripce, jako artikulace, artefakt) **má svůj protějšek v logice činnosti daného oboru jako logika-přirozenost.** Dnešní logika zabírá stále širší pole této logiky-přirozenosti, vedle formální klasické logiky se objevuje řada pokusů o neklasické logiky a také logiky „neformální“.

Zvratné invariantní struktury na sebe stále více „nabalují“ další struktury, které původně vystupovaly ve své diachronní (nezvratné) podobě, neustále pokračuje snaha stále více z onoho diachronního pohybu převést do synchronních „zvratných“ invariantních struktur, alespoň částečně, nebo v určitém aspektu, z určitého úhlu pohledu apod.

Novověká věda dále vyprofilovala a vyartikulovala další obecné metody, které jsou však již vázány na koncepty a výzkum (činnosti) „klasické“ vědy, zejména její „exaktní“ přírodovědecké větve.

Proto je při výuce věnována pozornost vědeckému pozorování, měření a klasifikaci a vědeckému experimentu jakožto metodám empirického poznání. Dále je probírána problematika vědeckých faktů a vědecké interpretace jako výsledků empirického poznání. V části o teoretickém poznání je přiblížena abstrakce, idealizace, zobecnění, třídění, grupování, indukce, dedukce, analýza, syntéza a modelování. Jako výsledky teoretického poznání jsou pojednány zejména vědecké teorie. Pozornost je věnována struktuře rozvinuté vědecké teorie, různým způsobům, jak lze na teorii pohlížet, otázkám systematického budování teorií a funkcím systematicky budovaných teorií. Zvlášť jsou uvedeny logicko-matematické teorie, skupina teorií založených na experimentu, kde je pak rozlišen sémantický přístup, axiomatická metoda výstavby teorie a hypoteticko-deduktivní metoda výstavby teorie. Skupina teorií zahrnujících obsahy lidského vědomí je rozdělena na teorie diachronní dimenze a teorie synchronní dimenze. Oddíl uzavírají problémy empirických požadavků na teorie.

Na artikulaci základních metod vědeckého poznání navazuje část věnovaná artikulacím heuristik doplňujících metody vědeckého poznání, jakými jsou např. analogie, metafora, obrazová a myšlenková schemata, cílený vhled, techniky rozšířeného či změněného vědomí, empatie, techniky inspirativního generování, meditační techniky atd.

Speciální část je věnována možnostem a mezím systémového přístupu a synergetiky.

Z jednotlivých osobností a jejich koncepcí jsou uvedeni zejména G. Frege jako zakladatel logické analýzy, B. Russell a jeho metody exaktních vědeckých procedur, L. Wittgenstein a jeho teorie her, R. Carnap se svou představou logické analýzy, rekonstrukce a výstavby vědy, C. G. Hempel s ortodoxní metodologií vědy, W. V. O. Quine a jeho vědecké testování teorie předpovědí, T. Kuhn a jeho paradigmata, M. Foucault a jeho epistémy, K. Popper a jeho vědecké přibližování se pravdě a svět 1,2,3, I. Lakatos se svými programy vědeckého poznání, P. K. Feyerabend a jeho konceptuální schémata, M. Weber s metodou ideálních typů, T. Parsons s metodou strukturálně funkcionální analýzy typů tvořících sled evoluce, F. A. Hayek a jeho představa spontánního řádu a další.

Kromě uvedených tradičně zařazovaných metodologických okruhů a osobností jsou probírány i další, které přináležejí filosofickému zkoumání metod. Jsou to např. otázky filosofického postoje, metody-přirozenosti a metody-artefaktu, otázky intuice, vhledu a různých pojetí metod v myšlení Západu a Východu, různá pojetí

toho, co metoda je, např. metoda v závislosti na autoritě, na ideologii a metoda ve světle prolínání různých kultur.

Mezi další probíraná témata patří např. metody a myšlení, iterace jako základní metoda v rovině 1/ reflexe, teorie či poznání, 2/ v rovině činů, artefaktů a jejich významňování a 3/ v rovině způsobů a metod. Dalšími tématy jsou: metodologický paradox, synchronní a diachronní pohledy na metody, metoda uprostřed střetu vyznání se schematy typových situací, a také metody v situaci současného stavu světa vyhocených globálních problémů, hnutí New -Age, postmoderních proudů myšlení a hledání nového celkového metaparadigmatu.

Všechna tato témata jsou pojednávána jako filosofická zkoumání metod v různých podobách, v různých souvislostech a kontextech, z různých pohledů a v různých problémových okruzích.

Z koncipování výuky filosofie a metodologie vědy na VŠE, z reakcí studentů při seminářích, při úvahách nad zpracovanými esey i při závěrečných zkouškách, lze často vypořadovat, že dochází k onomu patočkovskému „hledání a nalézání věčného a neměnného v nejokamžitějším a nejprehavějším“, zvláště pak v oněch „šťastných chvílích“, kdy se podaří prolomit bariéry a dát průchod myšlenkové kreativité.

Nejde přitom o „relativizování“ základů vědeckého poznání, ale o **prohloubení dimenze pohledu na danou problematiku**. Zejména ekonomická škola skýtá určité úskalí jednostranné orientace svých absolventů, rigorózní myšlení může snadno sklouznout k rigiditě, lpění na „základech“ bez uvědomění si širších metodologických vazeb, může přinést nebezpečí mnohých zkreslení zejména v oblastech, které mají onen „přesah“, jenž věda svými prostředky neřeší, který však přesto nelze ponechat jen víře či nekultivovanému laickému názoru. A „k tomu by právě měla být dobrá filosofie (na VŠE)“, pokud jste slova v názvu pojednání pochopili jako otázku i jako výzvu.